

Živan Ištvanić

JEVREJI U ZDRAVSTVU BELE CRKVE 1780-1941

O jevrejskim lekarima, bolničarima, apotekarima i veterinarima i njihovom doprinosu zdrastvu i zdravstvenoj kulturi u Beloj Crkvi, do sada nije ozbiljnije pisano. Zbog toga se nije mogla ni sagledati njihova stvarna uloga i značaj u lečenju belocrkvanskog stanovništva, ali i stanovništva čitavog Belocrkvanskog sreza.

U jednoj, nadasve mešovitoj sredini, kakva je inače Bela Crkva oduvek bila, Jevreji su odigrali krupnu ulogu, i to ne samo u pravcu razvoja trgovinskih i ekonomskih veza, već, svakako, i u jednoj komplikovanoj i složenoj oblasti zdravstva.

Bela Crkva, koja je još u XVIII veku postala slobodan kraljevski grad u rang u Vojnog komuniteta, bila je, dakle, otvorena i za lekare i zdravstvene radnike jevrejske veroispovesti, uključujući pri tom i apotekare i veterinare. Svi oni, ovde su dolazili obrazovani, školovani u centrima evropske civilizacije, i sa prethodnom višegodišnjom praksom.

Prve generacije jevrejskih lekara u Beloj Crkvi činili su lekari vojne struke (tzv. kompanijski lekari) i njihova prevashodna uloga bila je lečenje vojno-graničarskog osoblja i samih graničara. Raspoređeni u brojnim kompanijama i četama, oni su istovremeno pružali usluge i civilnom stanovništvu. Većina se ovde i udomila, stvorila porodicu i ostatak života provela na belocrkvanskom tlu. U Beloj Crkvi su se, najčešće, ženili Nemicama, prelazili u katoličku ili evangelističku veru i vremenom utapali u katolički svet, vešto skrivajući svoje pravo poreklo. Ova pojava je naročito bila karakteristična za XVIII vek, a delimično i prve godine XIX veka. Do ove konstatacije došli smo istražujući sačuvane matice rođenih, venčanih i umrlih Rimokatoličkog župskog ureda u Beloj Crkvi (u tekstu skraćeno MRR-rođeni, MVR-venčani, MUR-umrli), gde se isprva pojavljuju pod jednim prezimenom i imenom, a docnije pod sasvim drugim ili, pak, delimično izmenjenim.

To potvrđuju i podaci i iz zvaničnih knjiga umrlih Vojnog komuniteta Bela Crkva ili Sterbenmatrikullenbuch der Militär-Communitätes Weisskirchen (u tekstu: Protokoli umrlih Vojnog komuniteta), koji su vođeni od 1794. do 1894. godine. Isti se nalaze u Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi i predstavljaju značajan izvor podataka za mnoge oblasti istorije grada, pa tako i samog zdravstva.

Valja odmah kazati da su svi oni jevrejski lekari koji su radili ovde do 1872. godine, u stvari, lekari graničarskog odnosno komunitetskog perioda, i da se tek posle tog vremena vode kao civilni, s obzirom na novoustrojenu mađarsku vlast nad belocrkvanskim područjem.

U fondovima Magistrata u Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi malobrojna originalna arhivska dokumenta (u tekstu: Akt Magistrata) otkrivaju tek jednu dimenziju aktivnosti jevrejskih lekara, pa tako i zdravstvenih radnika drugih struka. Iako je druga polovina XIX veka za sve Jevreje bila od značaja zbog dobijanja slobode u svim domenima ljudskih delatnosti, mnogima je Bela Crkva bila samo usputna stanica, a tek pojedinicima novi dom u kojem su ostali zauvek.

Onovremene belocrkvanske novine i godišnji kalendari pouzdano su registrovali sve ličnosti u kulturnom i društvenom životu grada i okoline. Iz ovih izvora moguće je rekonstruisati aktivnosti većine jevrejskih lekara, kako do 1914, tako i za razdoblje od 1918. do 1941. godine.

Ovim izvorima pridružuju se i podaci sačuvani u Upisnicama Gimnazije (celokupna arhiva bivše Gimnazije nalazi se u današnjem Srednjoškolskom centru) i Građanske škole (fond Istorijskog arhiva), u kojima su svi Jevreji precizno ubeleženi kao takvi, što omogućuje dokumentovano otkrivanje biografskih generalija za pojedince.

Nepremostivu prepreku u praćenju delatnosti jevrejskih lekara i njihovog rada u okviru Jevrejske crkvene opštine, predstavlja nepostojanje arhive ove institucije. Lekari jevrejske veroispovesti su dali svoj pečat i radu brojnih belocrkvanskih društava čije arhive danas postoje samo delimično, ili ih uopšte nema.

Sve to, kao i čitav niz drugih problema, stavlja istoriju jevrejskog zdravstva Bele Crkve u okvire u kojima se prezentira i ovaj naš skroman rad. Svi podaci u njemu su dati po novom kalendaru. U ovom radu se ispravljaju i mnogi moji podaci vezani za biografije pojedinaca, a koji su nedavno objavljeni (časopis Istorija 20. veka, 1, Beograd, 1995), i to posle šest godina čekanja. Sve podatke sam proverio i sredio sa najvećom mogućom tačnošću, prema izvorima koji su meni bili dostupni, tako da se mogu smatrati konačnim, bar kad je u pitanju oblast zdravstva i zdravstvene kulture belocrkvanskih Jevreja. Prema tome, lista jevrejskih lekara, apotekara i veterinarara za period od 1780 do 1941. bila bi sledeća:

Dr JOSEPH ZIMERMANN je prvi potvrđeni jevrejski lekar u Beloj Crkvi. Bio je lekar vojne struke u 13. vlaško-ilirskoj graničarskoj regimenti sa zvanjem "regimentskog lekara". Izvori ga ovde beleže već 1780. godine, potom 1781, 1783. i 1786. godine, kada mu se sa izbijanjem poslednjeg austro-turskog rata 1788. godine, gubi svaki dalji trag u Beloj Crkvi (MRR, 1778-1822, 13, 22, 67; MUR, 1758-1787, 140);

Dr JOSEPH SONNENKLAR je, takođe bio lekar vojne struke, i radio je u svojstvu graničarskog hirurga u 13. vlaško-ilirskoj regimenti. Prvi put je notiran oktobra 1785. godine u Beloj Crkvi, i to sa ženom i sinom Jozefom. Ovde se pominje sve do kraja XVIII i u prvim decenijama XIX veka (MRR, 1778-1822, 60, 323);

Dr SIMON ROTH, "medicus" iz Imperije, inače hirurg u 13. vlaško-ilirskoj graničarskoj regimenti, ubeležen je prvi put avgusta meseca 1791. godine. Ne zna se mesto rođenja, ali je poznata godina - 1746. Radio je u Beloj Crkvi krajem XVIII i početkom XIX veka. U

Beloj Crkvi je i umro 13. avgusta 1815. godine, u 69. godini života (MRR, 1778-1822, 91; MUR, 1773-1831, 184);

Dr JOSEPH HOCHWALTER je, kao i prethodno pomenuti lekari, bio graničarski hirur, zaposlen u 13. vlaško-ilirskoj regimenti. Rođen je u Šambahu u Austriji 1761. godine. U Beloj Crkvi je pouzdano radio već 15. januara 1797. godine, kao i nekoliko narednih godina. Umro je 29. februara 1804. godine u 43. godini života u Beloj Crkvi (MVR, 1758-1818, 86; MUR, 1773-1831, 118; MRR, 1778-1822, 194);

Dr JOSEPH GLASZ je bio graničarski lekar na radu u mestima Jasenovačke kompanije, koja se nalazila u sastavu 13. vlaško-ilirske regimente. U dostupnim izvorima zabeležen je i kao sreski lekar (komunitetski lekar), što znači da je osim graničara (i drugih pripadnika vojske) lečio još i civilno stanovništvo. Sa ženom Magdalenom Hackel i sinom Josephom pojavljuje se već 2. maja 1819. godine. U Jasenovu ga izvori beleže 30. aprila 1821. godine, a od 1823. godine nalazi se u susednom Orešcu, pod čijom je nadležnošću bio lekar Jasenovačke kompanije (MRR, 1778-1822, 355, 386; MRR, 1822-1845, 8; MUR, 1773-1831, 213);

Lekara dr ANTONA ORBANYA (1795 - Bela Crkva, 22 I 1821) izvori su zabeležili samo 1821. godine. I on je bio graničarski lekar u 13. vlaško-ilirskoj regimenti sa činom lajtnanta (potporučnik). Umro je u Beloj Crkvi u svojoj 26. godini, 1821. godine (MUR, 1778-1831, 225);

Jedan od najznačajnijih jevrejskih lekara u Beloj Crkvi u razdoblju između 1835. i 1871. godine bio je dr IGNATZ DIONELLY (Temišvar, 1796 - Bela Crkva, 25. V 1873). U Belu Crkvu je došao 1835. godine iz Temišvara kao graničarski kompanijski hirur u 13. vlaško-ilirskoj regimenti. Iste godine (1835), postavljen je i za komunitetskog (sreskog) lekara. U Beloj Crkvi se i oženio Karolinom Koller, sa kojom je imao sina Franza Dionellya, koji je docnije živio i radio u Kovinu. Njegov veoma stručan rad je bio zapažen među graničarima i komunitetskim (civilnim) stanovništvom Bele Crkve i sreza, pa ga i sam austrijski car "za zasluge na polju zdravstva" 1864. godine odlikuje carskim ukazom i zlatnom medaljom sa krstom carske krune. Penzionisan je 1867. godine kao "medicus communitates", i to posle 32-godišnjeg neprekidnog lekarskog staža u Beloj Crkvi. Po penzionisanju, otvorio je privatnu lekarsku ordinaciju, i radio u njoj sve do 1871. godine, kada ga i poslednji put (kao lekara) beleže Protokoli umrlih Vojnog komuniteta. Umro je 1873. godine u 77. godini života (Akt Magistrata Ek No 1545/1835; Akt Magistrata I odel No 1/1864; Akt Magistrata No 34/1867; Protokoli umrlih Vojnog komuniteta Bela Crkva, 1864-1875, 77 i dalje);

Od 1843, a najkasnije do 1848. godine, u Beloj Crkvi radi i jevrejski lekar dr SCHWARTZ¹ (Akt Magistrata Pol 423/1843);

1 Ozren M. Radosavljević (Jevreji u Beloj Crkvi 1750-1941, 21) pominje izvesnog jevrejskog lekara dr Schwartza 1836. godine u Beloj Crkvi, no mi ga nismo našli u raspoloživim izvorima, pa ne znamo da li se, eventualno, radi o istoj osobi koju i mi navodimo.

ŽIVAN ISTVANIĆ

Godine 1855. pominje se u Beloj Crkvi i prva poznata jevrejska bolničarka. Bila je to THERESIA NEUBAUER, koja je došla iz Beča. Radila je u Gradskoj bolnici (Akt Magistrata Pub No 483/1855);

Od 4. februara 1856. pa sve do 13. maja 1890. godine, lekarske usluge stanovništvu Vojnog komuniteta Bela Crkva pružao je i jevrejski lekar dr LANGENFELD (Protokol umrlih Vojnog komuniteta 1856-1891, 15, 35, 57, i dalje);

Godine 1866. u Beloj Crkvi se nastanjuje jevrejski lekar Komuniteta dr JOSEPH OCHS (24. VIII 1838 - Bela Crkva, 27. VII 1910), čija je dugogodišnja lekarska aktivnost ostavila dubok trag u lečenju stanovništva, ali i na polju sudskog veštačenja. Izvori ga ovde, po prvi put, registruju već 10. decembra 1866. godine, isprva kao komunitetskog, a od 1872. godine i kao sudskog lekara pri Kraljevskom sudbenom stolu, odnosno lekara Sreskog suda i Kraljevskog državnog advokatskog ureda u Beloj Crkvi. Na tom položaju, u pomenutim institucijama, radio je neprekidno gotovo 38 godina (1872-1910). Pored ovih, izvori ga beleže i kao lekara-člana Regrutne vojne komisije, kao lekara-člana Državnog mesnog školskog kuratorijuma, ali i kao lekara-člana pri Uredu državnih mesnih obdaništa. Svoju aktivnost vezao je i za rad Jevrejske crkvene opštine, čiji je bio dugogodišnji aktivni član, potom zamenik predsednika (1888-1890) i predsednik (1905-1910). Smrt ga je zatekla na položaju sudskog lekara. U Beloj Crkvi se oženio Sidonijom Deutsch (Temišvar, 25. XII 1852 - Bela Crkva, 10. VII 1907), sa kojom je imao petoro dece. Bio je jedan od osnivača i akcionar u belocrkvanskoj Štedionici. Imao je 72 godine kada je umro. Sahanjen je na Jevrjskom groblju u Beloj Crkvi (Protokol umrlih Vojnog komuniteta 1856-1891, 58, 95, 98, 121, 210, 266, 287; Kalender für 1893, 35, 36, 39, 44; Akt Magistrata No 130/1893; Kalender für 1905, 49, 51, 54, 63, 66; Kalender für 1906, 49, 51, 54, 63, 66; Die Nera, No 35, 1907; Kalender für 1910, 82, 83, 85, 97; Radosavljević, Jevreji u Beloj Crkvi, 21);

Pored pomenutih, kraće ili duže vreme su u Beloj Crkvi, u razdoblju između 1864. i 1887. godine, radili i sledeći jevrejski lekari: dr DÜRR (od 3. januara 1864. do 28. decembra 1868. godine), potom još jedan dr SCHWARTZ (od 21. aprila 1870. do 5. jula 1871. godine), dr SPITZ (od 15. januara 1870. do 25. marta 1886. godine), dr IZIDOR KATZ (od 27. aprila 1884. do 21. novembra 1885. godine), inače lekar od 1875. godine, koji je u Belu Crkvu došao iz Čerevića, kao i dr NEUFELD (pominje se 6. februara 1887. godine). Svi su radili u Beloj Crkvi kao komunitetski (docnije, sreski lekari) ili u Gradskoj bolnici (Protokol umrlih Vojnog komuniteta 1836-1869, 135, 155, 158; Isto, 1869-1875, 31, 57; Isto, 1875-1891, 25, 67, 98, 115, 136);

Od 18. juna 1887. godine u Beloj Crkvi privatnu lekarsku ordinaciju ima i dr IGNATZ FELDMANN (Talesva, oblast Zemplenj u istočnoj Mađarskoj, 21. XI 1860 - Budimpešta, 12. V 1934), dečji lekar. Feldmann je rođen u imućnoj jevrejskoj vinogradarskoj porodici, koja se bavila proizvodnjom i prodajom vina i vinskih destilata. Osnovnu školu završio je u Tokaju, a gimnaziju i studije medicine u Budimpešti. Najpre je postao lekar opšte prakse, da bi ubrzo zatim specijalizirao dečju medicinu. Po završetku studija, zapošljava se u Budimpešti, gde radi sve do 1887. godine. U Belu Crkvu je došao sredinom 1887. godine,

i otvorio sopstvenu lekarsku ordinaciju. U njoj je radio kao dečji lekar gotovo pune 42 godine. 1892. oženio se u Beloj Crkvi Irenom Deutsch (1870-1934), ćerkom bogatog trgovca, sa kojom je imao šestoro dece. Izvori su ga zabeležili i kao lekara-člana Ureda državnih mesnih zabavišta, kao lekara-člana Državnog mesnog školskog kuratorijuma i kao lekara u filijali Vršacke radničke bolesničke blagajne. Bio je i jedan od akcionara u belocrkvanskoj Štedionici i belocrkvanskoj Građanskoj štedionici. Svoje pevačke sposobnosti iskazao je u radu mesnog Mađarskog pevačkog društva, čiji je bio višegodišnji aktivni član i blagajnik (do 1914. godine). Na kraćem odmoru u Budimpešti, iznenada je umro od srčanog udara u jednom hotelu 12. maja 1934. godine u 74. godini života. Mnogobrojna porodica je njegove posmrtnne ostatke prenela iz Budimpešte u Belu Crkvu, gde je sahranjen 16. maja 1934. godine na mesnom Jevrejskom groblju. Feldman je bio najznačajniji i najbolji jevrejski dečji lekar kojeg je Bela Crkva imala u svojoj istoriji (Protokol umrlih Vojnog komuniteta 1875-1891, 230, 245, 250; Kalender für 1893, 36; Kalender für 1905, 49, 51, 54, 59; Kalender für 1910, 81, 83, 86; Kalender für 1912, 76, 78, 81, 91; Kalender für 1914, 57, 62, 73; Ung. Volksblatt, No 7, 1909 i No 4, 1914; Fehrétemplomi és Videké od 8.1.1914. i od 17.1.1918.; Akt Magistrata No 3228/1919; Kalender für 1923, 76; Bela-Crkvaer Volksblatt, No 8, 1924; Posmrtnica Ignatza Feldmanna, Kun, Bela Crkva; Pismo F. Faragoa autoru od 27.11.1989; Ozren M. Radosavljević, Jevreji u Beloj Crkvi, 21);

Godine 1891. pojavio se u Beloj Crkvi i prvi jevrejski apotekar, izvesni GALLÉ ALADAR, koji je tada bio podneo molbu za otvaranje sopstvene apoteke, ali je bio odbijen od Magistrata (Živan Ištvanić, Građa o jevrejskim zanatlijama i trgovcima u Beloj Crkvi u XIX veku, Zbornik za istoriju, No 40, Novi Sad, 1989, 120);

U ovom razdoblju, u varoši deluje i prvi poznati jevrejski veterinar, ADOLF WEISS. Izvori ga registruju 1892. godine kao sreskog veterinara (Die Nera, No 42, 1892);

Od 1892. godine, dostupni izvori pominju u Beloj Crkvi i nekoliko jevrejskih vojnih lekara. Prvi je bio dr BERNHARD FALK, doktor medicine i hirurg, regimentski lekar I klase, na službi u 43. infanterijskoj regimenti, bivši lekar (od 1. maja 1891) Bohemijskog bataljona. U Belu Crkvu je došao iz Subotice; drugi dr JULIUS ROTTENBERG, doktor medicine i hirurg, regimentski lekar I klase od 1. maja 1888. godine, sa službom u 83. mađarskoj infanterijskoj regimenti. U Belu Crkvu je došao 1. septembra 1892. godine iz Segedina; treći, dr IGNATZ WEISZ, doktor medicine i hirurgije, regimentski lekar I klase, od 1. novembra 1883. godine na službi u 43. mađarskoj infanterijskoj regimenti. U Belu Crkvu je došao 1892. godine iz Karansebeša. Četvrti vojni lekar bio je LAZÁR LEWY, bivši trupski bolnički lekar sa 15-godišnjom praksom (od 1877. godine), koji je u Beloj Crkvi otvorio, oktobra meseca 1892. godine, privatnu lekarsku ordinaciju, pošto je došao iz Petrovaradina (Die Nera, No 36, 1892; Kalender für 1893, 45-46; Die Nera, No 42, 1892; Militär Schematismus pro 1896, Budapest, 1895, 377, 409, 489, 536, 972, 973, 974);

Za kraj XIX veka, prema raspoloživim izvorima, našli smo samo još jednog jevrejskog apotekara, i to (Alexandera) ŠANDORA TOLDYA, koji je radio kao apotekarski praktikant u mesnoj nemačkoj apoteci "Kod crnog orla" (Akt Magistrata No 6791/1894).

ŽIVAN ISTVANIĆ

To je, istovremeno, i poslednji Jevrejin u XIX veku po pouzdanim podacima, koji je važan za istoriju zdravstvene kulture u Beloj Crkvi za rečeno razdoblje.

Početkom XX veka, sve do 1914. godine, u Beloj Crkvi radi još nekoliko jevrejskih zdravstvenih radnika.

Pre svega GÉZA STEINER, sreski veterinar, zaposlen u Magistratu grada (pre 1. novembra 1904. do nešto posle 1. novembra 1905. godine), kao i dr HERMANN KLEIN, takođe sreski lekar, koji je imao privatnu lekarsku ordinaciju u Beloj Crkvi od 1904. do 1906. godine (Kalender für 1905, 50-51; Kalender für 1906, 50-51);

Prvih godina XX veka otvorena je u Beloj Crkvi privatna ordinacija dr JULIUSA KUGELA, inače doktora medicine i zubnog lekara za bolesti usta i zuba, prvog poznatog belocrkvanskog jevrejskog dentiste. Ovde je došao iz Budimpešte, gde je najverovatnije i izučio medicinske i zubotehničke nauke. Bio je u braku sa Fanny Kugel (1864-1934). Od 1. aprila 1926. godine, u svojoj ordinaciji, bavio se i izradom zuba i proteza od kaučuka i zlata, kao i svim tehničkim opravkama zuba i proteza. Bio je ugledan član Magistrata i mesnog Biciklističkog kluba "Alduna". Radio je u Beloj Crkvi kao zubni lekar od 1904. do 1939. godine (Kalender für 1905, 51, 60; Kalender für 1906, 51, 60; Kalender für 1910, 83; Kalender für 1912, 78; Kalender für 1914, 59; Bela Crkvaer Volksblatt, No 51/1919; Isto, No 4/1921; Isto, No 6/1922; Kalender für 1923, 76; Volksblatt, No 15/1926 i No 33/1936; Kalender für 1936, 130; Živan Istvanić, 95 godina biciklizma u Beloj Crkvi, Belocrkvanske novine, Broj 150; Ozren M. Radosavljević, Jevreji u Beloj Crkvi, 21);

Od septembra meseca 1909. godine, u Beloj Crkvi radi u samostalnoj ordinaciji lekar opšte prakse dr BERTHOLD SZÜCS, koji je istovremeno vršio i dužnost sreskog lekara za opštinu Jasenovu i Ablian. Berthold je bio rođen u Beloj Crkvi 3. marta 1871. godine, od oca lekara dr Josefa Ochsa (1838-1910) i majke Sidonie Deutsch (1852-1907). Bio je oženjen Juliškom Lampl (1872-1922), sa kojom je imao troje dece. Školovao se u Budimpešti i, pre nego je došao u Belu Crkvu, radio je u Đeru (1893-1897) i Tisafiredu (1898-1908). U Beloj Crkvi se aktivno bavio lekarskim pozivom sve do početka Prvog svetskog rata 1914. godine, kada se odselio najverovatnije u Budimpeštu, jer ga posle tog vremena ne nalazimo u savremenim belocrkvanskim izvorima (Kalender für 1910, 83; Kalender für 1912, 78; Kalender für 1914, 59 i 76; Upisnice belocrkvanske Gimnazije od 1909-1914; Ozren M. Radosavljević, Jevreji u Beloj Crkvi, 21);

Poslednji jevrejski lekar u Beloj Crkvi do 1914. godine, bio je dr LAMBERT GERSTL, komandant carske i kraljevske (KuK) trupske bolnice, regimentski lekar I klase, doktor medicine i hirurgije, od 1. novembra 1892. godine na službi u 38. mađarskoj infanterijskoj regimenti. U Belu Crkvu je došao iz Kečkemeta septembra 1911. godine sa porodicom. Ovde je radio sve do početka Prvog svetskog rata 1914. godine (Militär Schematismus pro 1896, Budapest, 1895, 399, 974; Kalender für 1912, 96; Kalender für 1914, 78; Upisnice Građanske škole za 1912/1913. godinu);

Između dva svetska rata, u Beloj Crkvi je aktivno delovalo na polju zdravstva nekoliko jevrejskih lekara, od kojih su neki kraće, odnosno duže vreme imali i sopstvene ordinacije.

Već 1920. godine, beleži se dr ARTHUR WOLF, štabni vojni lekar, sa službom u mesnoj Varoškoj bolnici. Bio je oženjen Dorikom Đurić, ćerkom bivšeg obersta Damjana Đurića. Kao lekar, pominje se i 1921. godine u Beloj Crkvi (Bela-Crkvaer Volksblatt, No 7/1920 i No 29, 1921);

Dr DESIDER DEŽE IRITZ (Malenci, 9. V 1895 - Fulda, Nemačka, 4. XI 1973), lekar opšte prakse, otvara 1. juna 1921. godine u Beloj Crkvi svoju lekarsku ordinaciju. Rođen je u trgovačkoj porodici, od oca Josefa Iritza (1862-1925) trgovca i majke, domaćice, Fanny Gross. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Budimpešti, gde se upisuje na Medicinski fakultet. Za vreme Prvog svetskog rata, prekida studije i odlazi na front, gde se nalazi u sanitetu austrougarske vojske. Pred kraj 1918, nastavlja školovanje u Budimpešti, ali ga mađarske vlasti proteruju i 1919. dolazi u Debeljaču. Studije medicine završava 1921. godine u Klužu (bivši Klausenburg). Po diplomiranju, dolazi u Belu Crkvu gde sredinom 1921. godine otvara ordinaciju, i radi sve do pred kraj 1922. godine. Krajem 1922, odlazi iz Bele Crkve u Debeljaču, gde nanovo otvara lekarsku ordinaciju. U Debeljači se i oženio mađarskom Jevrejkom Irmom Krauss. Tu je uhapšen 15. avgusta 1941. godine i deportovan za Pančevo, a odatle za Beograd, gde je prebačen u logor na Tašmajdanu. Ubrzo je, 19. avgusta 1941. godine, odveden u logor kod Topovskih šupa. Sredinom oktobra 1941, beži iz logora i dolazi u Požarevac, a krajem novembra iste godine i u Petrovac na Mlavi, odnosno Žagubicu u Homolju. Aprila 1942, pridružuje se partizanima sa kojima ostaje sve do kraja rata 1944. godine. Sa njima je ušao u Beograd. Iz Beograda je prebačen, kao vojni lekar, u Pančevo, gde postaje šef Kožnoveneričnog odeljenja Bolnice 3. armije. U Pančevu se i demobilisao i 1950. otišao u penziju sa činom majora. Kraće vreme je u Pančevu radio i kao privatni lekar (Bela-Crkvaer Volksblatt, No 23/1921; Neue Zeit, Veliki Bečkerek od 9.8.1927; Bela-Crkvaer Volksblatt, No 33/1927; Olga Srdanović-Barać, Pančevački Jevreji i fašistička okupacija sa posebnim osvrtom na sudbine pančevačkih Jevreja zdravstvenih radnika, Jevrejski Almanah 1965-1967, 165-166; Jaša Romano, Jevreji zdravstveni radnici Jugoslavije 1941-1945, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja 2, Beograd, 1973, 183; Isti, Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata, Beograd, 1980, 394; Pismo Vasilija Grubora autoru od 19. VI 1989. i od 26. VII 1989. godine);

Dr GEORG ĐORĐE FARAGO (Bela Crkva, 2. VII 1895. - Jabuka kod Pančeva, 17. IX 1941), lekar opšte prakse, imao je lekarsku ordinaciju u Beloj Crkvi od 1922. do 1924. godine. Otac mu je bio lekar dr Ignatz Feldmann (1860-1934), a majka domaćica Irene Deutsch (1870-1934). Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Beloj Crkvi, gde je i maturirao školske 1912/1913. godine. Studije opšte medicine nastavio je u Budimpešti. Internu medicinu je specijalizirao u Berlinu. U Belu Crkvu dolazi iz Berlina u leto 1922. godine, gde otvara privatnu lekarsku ordinaciju. Početkom januara 1924. odlazi iz Bele Crkve za Veliki Bečkerek (Zrenjanin), otvorivši tamo 1. februara iste godine (1924) lekarsku ordinaciju, radeći sve do 1941. godine kao internista. Pored privatne lekarske prakse, radi

ŽIVAN ISTVANIĆ

i u Školskoj poliklinici Doma narodnog zdravlja kao upravnik. U Bečkereku se i oženio Julijom Bartek. Deportovan je 20. avgusta 1941. godine šlepom za Beograd i sproveden u logor Topovske šupe, a odatle na Stratište između Jabuke i Pančeva, gde je ubrzo i streljan 17. septembra 1941. godine od strane nacista (S. Subotić, Spomenica belocrkvanske Gimnazije 1875-1975, 95; Bela-Crkvaer Volksblatt, No 3 i No 4/1924; Kalender für 1923, 76; Jaša Romano, Doprinos Jevreja zdravstvenoj kulturi Jugoslavije, Zbornik, 2, 1973, 151; S. Begović, Logor Banjica, 2, Beograd, 1989, 25-26; Ž. Ištvanic, Spisak Jevreja, 1995, 188; Pismo V. Grosa od 21. XII 1987. i od 13. I 1988; Pismo F. Faragoa od 27. XI 1989; Pismo Heđi Jozefa od 21. VI 1989);

Dr LUDWIG SCHWARTZ, specijalista za zube i bolesti usta, u Belu Crkvu je došao krajem 1929. godine. Ovde, po dobijenim dozvolama, otvara već 7. decembra 1930. godine zubnu ordinaciju, gde je ordinirao svakodnevno. Bio je dugogodišnji asistent na Univerzitetskoj klinici u Frankfurtu na Majni pre nego je došao u Belu Crkvu. Privatnom zubarskom praksom bavio se u Beloj Crkvi sve do 17. januara 1939. godine, kada je na javnoj licitaciji prodao sve stvari i opremu, da bi ubrzo posle toga definitivno napustio grad i odselio se za Ameriku. U Njujorku je, posle oslobođenja, bio čuveni hirurg i zubotehničar (Bela-Crkvaer Volksblatt, No 49/1930; Isto, No 34 i No 35/1936; Isto, No 3, 1939; Kalender für 1936, 130; Ozren M. Radosavljević, Jevreji u Beloj Crkvi, 21; Pismo V. Grosa od 21. XII 1987);

Dr EUGEN JENÖ FLESCHE (Bela Crkva, 20. XI 1898 - Logor Banjica, 3. XII 1941), lekar opšte prakse, rođen je u trgovačkoj porodici, od oca Isidora Flescha (1871-1929) i majke Illone Gross (1878-1942) domaćice. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Beloj Crkvi školske 1915/1916. godine. Studije medicine nastavio je na Medicinskom fakultetu u Beogradu, gde je i diplomirao 1930. godine. Iz Beograda dolazi u Belu Crkvu, gde 15. februara 1931. godine otvara privatnu lekarsku ordinaciju. Ovde radi do 1933. godine, kada ponovo odlazi u Beograd. Tamo je uhapšen od strane nacista i doveden 27. novembra 1941. godine u logor na Banjici, gde je ubrzo, 3. decembra 1941. godine, bio i streljan (S. Subotić, Spomenica belocrkvanske Gimnazije, 96; Bela-Crkvaer Volksblatt, No 7, 1931; J. Romano, Doprinos Jevreja zdravstvenoj kulturi Jugoslavije, Zbornik, 2, 1973, 151; Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat, Salzburg, 1980, 568; Ž. Ištvanic, Spisak, 1995, 188);

JULIUS WINTER, veterinar, radio je u svojstvu sreskog veterinara u Beloj Crkvi pre 1. decembra 1931. godine sve do sredine 1934. godine (Kalender für 1932, 168; Kalender für 1934, 169; Bela-Crkvaer Volksblatt, No 35/1934);

MORITZ HOLLENDER iz Vršca, vršio je dužnost sreskog veterinara 1934. godine, zamenivši pomenutog Juliusa Wintera (Akt Magistrata No 9290/1934);

Poslednju privatnu lekarsku ordinaciju u Beloj Crkvi do početka Drugog svetskog rata, imao je dr VIKTOR GROS (Bela Crkva, 19. V 1908), koja je bila otvorena 21. novembra 1934. godine. Gros je bio rođen u trgovačkoj porodici, od oca Jozefa Grosa (1877-1938) i majke Tereze Plohn (1890-1942). Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u Beloj Crkvi, gde je i maturirao školske 1925/1926. godine. Dalje školovanje odvodi ga u Beč, od 1926. do 1930.

godine, na studije medicine. Iz Beča dolazi u Beograd, gde 1930. i 1931. godine specijalizira plućne bolesti na Medicinskom fakultetu, gde je i diplomirao 30. januara 1933. godine. U međuvremenu, marta meseca 1931. godine, odlazi u vojsku kao lekar-pripravnik u Radovištu (Slovenija), a odatle u Novi Sad. U Belu Crkvu se vraća krajem 1934. godine i radi u sopstvenoj lekarskoj ordinaciji sve do 1941. godine. Početkom 1941. godine nalazi se u Petrovaradinu, gde vrši dužnost šefa Prijemnog odeljenja 5. armijske bolnice do 18. aprila 1941. godine, kada se nanovo vraća u Belu Crkvu. Ovde je uhapšen od strane članova Kulturbunda i, ubrzo, sa još 17 bivših oficira Kraljevske vojske, zatvoren i deportovan prema Temišvaru i Rajhu. Ratne godine, 1941-1944, provodi u raznim nemačkim logorima, da bi se, kao ratni zarobljenik, vratio u Belu Crkvu juna meseca 1945. godine. Mesna vlast ga postavlja za upravnika Pokrajinske bolnice za plućne bolseti u Beloj Crkvi, koju je vršio sve do 1950. godine, kada se definitivno odselio za Izrael. Dr Gros je bio poslednji predsednik Jevrejske crkvene opštine u Beloj Crkvi, od 1938. do 1941. godine, a na tu dužnost je izabran posle smrti svoga oca Jozefa. Svoju društvenu aktivnost vezao je i za rad Sportskog kluba Jupiter, kao lekar kluba, u kojem se nalazio na dužnosti predsednika (1936-1938) i osnivačkog člana (Ž. Ištvanic, Istorija belocrkvanskog fudbala 1903-1941, Bela Crkva, 1995, 77, 79, 95, 116; Pismo dr Viktora Grosa od 16. III 1984, 21. XII 1987, 13. I 1988, 1. II 1988 i 16. III 1989. godine);

Najzad, kad je reč o jevrejskim radnicima važnim za istoriju zdravstva u Beloj Crkvi, pomenimo još tri ličnosti² :

Prva je, ERŽEBET FARAGO (Bela Crkva, 19. XI 1898 - Budimpešta, 1982), farmaceut. Rođena je u lekarskoj porodici, od oca lekara dr Ignatza Feldmanna (1860-1934) i majke Irene Deutsch (1870-1934). Osnovnu školu i gimnaziju pohađala je u Beloj Crkvi i Temišvaru, gde je diplomirala. Studije farmacije (Farmaceutski fakultet) pohađala i diplomirala u Budimpešti. Bila je udata za Belocrkvanina, dr Antona Lenhoffa (1899-1968) lekara-urologa. Od 1927. godine je živela i radila u Budimpešti sa mužem (Pismo dr. F. Faragoa od 27. XI 1989);

Druga je, DEZIDER DEŽE RAINER (Bela Crkva, 1. XI 1918 - Jabuka kod Pančeva, oktobar 1941), apsolvent medicine. Rođen je u trgovačkoj porodici, od oca Bernhardta Rainera (1880-1941) i majke Cäcillie Seif (1888-1942). Osnovnu školu i gimnaziju je pohađao u Beloj Crkvi i Vršcu, gde je i maturirao. Studije medicine nastavio je u Beogradu. Rat ga je zatekao kao apsolventa medicine. U Beogradu je uhapšen od strane nacista i krajem avgusta 1941. godine doveden u logor Topovske šupe. Oktobra iste godine (1941) prebačen je na Stratište između Jabuke i Pančeva i tamo istog meseca (oktobra) streljan (J. Romano, Jevreji zdravstveni radnici, Zbornik, 2, 1973, 172; Ž. Ištvanic, Spisak be-

2 Ozren M. Radosavljević (Jevreji u Beloj Crkvi 1751-1941, 21), za rečeno razdoblje, pominje još i ove, po njegovom mišljenju, jevrejske lekare u Beloj Crkvi: dr Jozefa Singera (bez godine), štabnog lekara dr Florijana Švarca (1869-1872), veterinaru Johana Švarca (1839-1847) i Paula Levaja (1865), kojima nismo mogli ući u trag, a naročito ne dr Jozefu Singeru. Ako se izuzme prvi sa njegovog spiska (dr Singer), koji je sigurno bio Jevrej, za ostale to ne bismo mogli reći, što se vidi i po njihovim imenima, koja sigurno nisu jevrejska.

ŽIVAN ISTVANIĆ

ločrkvanskih Jevreja, 1995, 191; Izveštaji Gimnazije u Beloj Crkvi od školske 1929/30. do školske 1932/33. godine);

Treća je, TRUDE SPITZ (Beč, Austrija, 17. VI 1912), lekar opšte medicine. Otac joj je bio trgovac, Hermann Spitz (1875-1941), a majka Olga Kaunitz (1887-1942), domaćica. Osnovnu školu, gimnaziju i Medicinski fakultet je završila u Beču, gde je nakon završenog lekarskog staža započela specijalizaciju iz opšte medicine sa akušerstvom, po programu Medicinskog fakulteta u Beču. Januara 1939. došla je u Jugoslaviju, gde je ubrzo u Beogradu ponovo obavila lekarski staž. Godine 1940. dolazi u Belu Crkvu gde otvara privatnu lekarsku praksu. Ratne godine provela je u Kusiću. Od oktobra 1944. do kraja 1946. godine radi u Bolnici u Beloj Crkvi, a zatim u Slavonskoj Požegi kao opštinarski lekar sve do početka 1949. godine. Od 1949. do 1951. godine radi kao lekar u Banjskom lečilištu u Daruvaru, da bi od decembra 1951. prešla u Novi Sad kao ambulantni lekar u Poliklinici. Tu je specijalizirala pneumoftizilogiju 1958. godine. Od 1958. pa sve do penzionisanja 1973. godine, radi u Antituberkuloznom dispanzeru u Novom Sadu, jedno vreme i kao načelnik Dispanzera³ (Pismo Mihajla Draganića od 15. I 1997).

DODATNI IZVORI

1. Kalendari za 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1932 i 1937. godinu (Istorijski arhiv u Beloj Crkvi);
2. Upisnice belocrkvanske gimnazije od 1910-1924. godine (Arhiv Srednjoškolskog centra u Beloj Crkvi);
3. Živan Istvanić, Kulturbund i rešenje jevrejskog pitanja u Beloj Crkvi 1941. godine (rukopis u pripremi za štampu, str. 1-100 sa faksimilima i izvorima).

Živan Istvanić

S u m m a r y

JEWISH MEMBERS OF MEDICAL PROFESSION IN BELA CRKVA

In the history of Bela Crkva's health care Jewish physicians, pharmacists and veterinarians have an important position. From the second half of XVIII century qualified Jewish physicians, mostly military personnel, started arriving to Bela Crkva, and since the second half of XIX century Jewish civil members of the medical profession also resided in town.

In the period between two world wars, beside physicians born in Bela Crkva who also worked there for certain periods of time, several doctors from various parts of Europe who

3 Na ovom mestu se želim posebno zahvaliti prof. Teodoru Kovaču iz Novog Sada, koji mi je omogućio da dođem do podataka o Trudi Spitz, kao i na dragocenim sugestijama u ovom radu.

JEVREJI U ZDRAVSTVU BELE CRKVE 1780-1941.

were escaping the Nazi rule found temporary safety there. With Viktor Gros, M.D., who left town during the fifties, ended the period during which Jewish members of the medical profession through their practice left indelible imprint in the health care of the local population.